

עמדות של מתבגרים דתיים ביחס להיבטים שוויוניים במשפחה גורמים והשלכות לגבי משפחתם בעתיד

בלהה אדמנית

בעשורים האחרונים של המאה העשרים חלו שינויים רבים במבנה המשפחה המערבית, שינויים שלא פסחו גם על החברה הישראלית, ובאיחור של כמה שנים אף על המשפחות הדתיות שבה. מבנה המשפחה המסורתית שהיה היררכי ופטריארכאלי, משתנה אט אט לכיוון מודרני שוויוני. המערכת בין בני הזוג הופכת לשיתופית ולהדוקה יותר, כששניהם לוקחים חלק בפרנסת המשפחה ובטיפול בילדים, ונותנים חשיבות למרכיב של אינטימיות ביחסים שביניהם נוסף על מרכיב התפקודי (Gonzalez et al, 2000; Hakim, 2003; Bianchi et al, 2006). זוגיות שוויונית היא משאת נפש של זוגות רבים: שיחה בגובה העיניים, חלוקה עניינית של משאבים ותפקידים, פתיחות רגשית הדדית, עבודת צוות בגידול הילדים ונשיאה משותפת בעול הכלכלי (גרדי, 2003) היינו "זוגיות דמוקרטית" (אלמוג, תשס"ד).

המבנה המשפחתי המסורתי הוא הדגם שהיה נהוג ומקובל בחברה היהודית לדורותיה, ומנגד נפגשים הצעירים הדתיים עם תכנים ועם מסרים מגדריים שוויוניים במהלך התבגרותם. באופן זה הצעירים הדתיים חשופים בתהליכי החברות שלהם לשילוב של ערכים דתיים עם ערכים ליברליים. מורכבות זו אינה פשוטה, כפי שאומר הרב יאיר דרייפוס ראש ישיבת שיח יצחק (תשס"ה, עמ' 11): הצעיר הדתי קרוע בין האתוס המסורתי של המשפחה היהודית (כפי שהשתמר במידה רבה בעולם החרדי) לבין עולם של ערכים מודרניים שהם חלק מזהותו האישית, המערער על חלקים לא מבוטלים של אתוס זה: חירות הפרט, אינדיבידואליזם, שינויים במעמד האשה וכיוצא באלה. כלפי מה הדברים אמורים? אתוס המשפחה היהודית מניח שהגבר הוא

האחראי לצד הרוחני של הבית; למרות שהוא מצווה על יחס של כבוד לאשה, תשרור בבית היררכיה ברורה. המהפכה הפמיניסטית, שלא פסחה גם על הציבור הדתי, מערערת על דפוס זה: היא חותרת ליצירת בית שוויוני, הן בחלוקת מלאכות הבית הן בתחום הרוחני.

יש שלושה תחומים בהתנהלות יום-יומית שוטפת של המשפחה שניכר בהם שוני מהדפוס המסורתי המקובל:

- א. מערכת יחסים שוויונית בין בני זוג הבאה לידי ביטוי יום-יומי בחלוקת מטלות הבית – בניגוד לדגם ההיררכי הממודר;
- ב. התפתחות מקצועית של האישה המובילה לדפוס המשלב אימהות וקריירה – בניגוד לדפוס האימהי הבלעדי שהיה רווח;
- ג. השתתפות פעילה של נשים בעשייה הדתית – בניגוד לתפקידן המשני שהיה נהוגה בקהילה הדתית;

נמצא (אדמנית, תש"ע) שמתבגרות דתיות¹ מביעות עמדות מגדריות שוויוניות יותר מאשר מתבגרים דתיים בכל הנוגע למקומן ולמעמדם במשפחה. תפיסת עולמן לגבי התנהלות משפחת העתיד שלהן, מקומן ותפקידן בה היא שוויונית יותר מתפיסת העולם של הבנים ביחס לדפוס המשפחה שיבנו בעתיד. עוד נמצא שבנקודת ההשקפה שבין דתיות ומגדר, למגדר יש השפעה רבה יותר על אימוץ עמדות שוויוניות. משמע שהבנות בעלות הרמה הדתית הגבוהה, שוויוניות יותר בכל הנוגע למעמדם במשפחה מאשר הבנים המעריכים את עצמם כפחות דתיים. עמדות המתבגרות והמתבגרים הדתיים נבחנו בהתייחסות לשלושת התחומים שצוינו לעיל: תפקוד שוויוני יום-יומי, שילוב אימהות וקריירה, דתיות פעילה של נשים. נמצא דפוס של תמיכה לפי סדר יורד של חשיבות: שילוב אימהות וקריירה,² תפקוד שוויוני של המשפחה, דתיות פעילה. הצעירים, הבנות והבנים, וגם שני ההורים מחזיקים במדרג עמדות זה. משמע שדפוס זה של התייחסות ערכית חוצה קו מגדרי וקו בין-דורי, וניתן להגדירו כמאפיין את הציבור הדתי בישראל.

1 דתיים – הלומדים במוסדות חינוך של החמ"ד.

2 יש להבחין בין קריירה והתפתחות מקצועית ובין עבודה לשם סיוע בפרנסת המשפחה. מדרג זה מסמל רמות שונות של תובענות ושל השקעה אישית גם על חשבון המשפחה, ועם זאת רמות שונות של יוקרה מקצועית ושל סטאטוס חברתי. ההתמקדות במחקר הייתה לגבי התפתחות מקצועית, לאו דווקא קריירה תובענית, אך לא לגבי עבודה לשם סיוע בפרנסת המשפחה.

שתי שאלות עיקריות נגזרות מממצאי המחקר לגבי היערכותה של המערכת החינוכית: האחת – בנוגע למורכבות שבשילוב ערכים דתיים עם ערכים ליברליים; השנייה – ביחס לפער המגדרי בתפיסת מעמד האישה במשפחה על ידי מתבגרים טרם הקמת משפחה משלהם. הדיון להלן יתמקד בשלושת התחומים שנבדקו ובמדרג התמיכה ביניהם ויסוכם בהתייחסות חברתית-חינוכית.

שילוב אימהות וקריירה

עד המאה העשרים עבודת נשים מחוץ לביתן ובמקום שאינו שייך למשפחתן נתפסה כארעית, נעשתה בלית ברירה במצבי עוני ודחק, ולא כחלק מפעילות מכובדת ומתוכננת. בתחומי השירות בעלי הסטאטוס הנמוך היוו את מגוון אפשרויות התעסוקה לנשים מחוץ לתחומי הבית: מבשלות, כובסות, משרתות. עבודת נשים קבועה מחוץ למסגרת הבית כתופעה רחבת היקף הכוללת נשים מכל המעמדות החברתיים כדבר מקובל ורצוי הנעשה מלכתחילה, עבודה הכרוכה בהתחייבות לשעות מוגדרות וקבועות וכוללת הכנסה משמעותית הניתנת לחישוב מדויק, התפתחה כתופעה נרחבת רק במחצית השנייה של המאה העשרים (פלדמן, 2002).

בישראל, בשנים הראשונות לקום המדינה, רק כ-25% מן האימהות עבדו מחוץ לביתן (יזרעאלי, תשס"א). בעולם המערבי נשים ששילבו מקצוע ואימהות לא היו רבות דיין כדי שאפשר יהיה לראות בהן דגם. רוב הנשים ויתרו על שאיפותיהן ועזבו את מסלולי ההשכלה כדי לסייע לבני זוגן להשלים לימודים גבוהים ולרכוש מקצוע מבטיח (פרידן, 1993/1996). הגידול בעבודת נשים מחוץ לבית החל בשנות החמישים של המאה העשרים, ועבר שינוי משמעותי בשנות השבעים (Casper & Bianchi, 2002). מדובר בנשים שנולדו אחרי הבייבי-בום של מלחמת העולם השנייה, רכשו השכלה גבוהה ורצו לממש בשוק העבודה. התפתחות טכנולוגיית המזון והמכשור החשמלי מחד גיסא, והעברת משימות טיפול לקהילה (פעוטונים לילדים) מאידך גיסא, יצרו לנשים פניות של זמן שניתן להעבירו לעבודה מחוץ לבית. גורם נוסף הוא תוחלת החיים, שבראשית המאה עמדה על ארבעים ושש שנים, וכרבע האחרון של המאה כמעט שמונים. גם העלייה ברמת החיים והצורך הגובר במרבית המשפחות במשכורת כפולה תרמו את שלהם, וכך בעשור האחרון של המאה העשרים כ-80% מן האימהות בישראל עבדו מחוץ לבית (מאור, 1997).

דפוס זה של שילוב אימהות והתפתחות מקצועית רווח בחברה הישראלית על מרבית חלקיה (יזרעאלי, תשנ"ז). הוא נתפס כנורמה מקובלת גם במונחים של ציפיות תרבותיות (אליאס, 2002), והנערות הצעירות טוות את תכניות העתיד שלהן בהתאם (קוליק, תשס"ו). גם מתבגרות דתיות מצפות לשילוב אימהות ועיסוק מקצועי מכובד בחייהן הבוגרים (הירשפלד, 2003), תוך מתן קדימות לאימהות (אדמנית, תשס"ז). סביר להניח שהקדימות תבוא לידי ביטוי גם בבחירה הראשונית של המקצוע וגם בהשקעה בפיתוחו בהמשך הדרך.

הרעיון של שילוב אימהות והתפתחות מקצועית מהדהד בין כתליה של מערכת החינוך. המסר האימהי גלוי וישיר בשיח החינוכי הדתי. הבאת ילדים לעולם, מעבר להיותה צורך אישי של בני הזוג ומצווה חשובה, מהווה אינטרס קולקטיבי כמענה לחורבן היהודי בשואה ולמצוקה הדמוגרפית בארץ. ההנחה היא שאתגר האימהות מובנה בתפיסת עולמן של בנות דתיות והן רואות בו מרכיב משמעותי בזהותן הנשית הבוגרת (רפפורט, 1999).

לעומת זאת המסר הקרייריסטי סמוי ועקיף. האולפנות לבנות, נוסף על היותן חזקות יותר מהתיכון הרגיל מהבחינה הדתית, מטפחות גם את הבחינה הלימודית (דגן, תשנ"ט). באולפנות הנחשבות יש מגוון רחב של מקצועות שניתן להיבחן עליהם בבחינת הבגרות ברמה מוגברת, ועקב הדרישה לרמה מוגברת במקצועות הקודש תעודת בגרות ממוצעת כוללת מספר רב של יחידות, מעל למינימום הנדרש.³ תנועת בני עקיבא היא אחת מתנועות הנוער הגדולות, הרבה מעבר לשיעור היחסי של הציבור הדתי-ציוני בקרב כלל האוכלוסייה בישראל, כלומר קיים שיעור גבוה יותר של מדריכות בתקופת הלימודים. סוגיית השירות הלאומי תופסת מקום נכבד בשנה האחרונה של הלימודים התיכוניים: חיפושים, נסיעות להתרשמות, ראיונות ותהליכי קבלה, מתוך מגמה למצוא את המקום הטוב, המספק והתורם ביותר. מספר המדרשות התורניות שבהן לומדות הבנות שנה (לפני או אחרי שירות) של לימוד תורני ללא כל קרדיט להכשרה מקצועית בהמשך, הולך וגדל. כל אלו יחד מעבירים מסר סמוי אך חד וברור, שאפשר ורצוי למצוא אפיקים של התפתחות ושל מימוש היכולות העצמיות גם מחוץ למרחב הביתי. סביר להניח שמרבית התלמידות הדתיות אינן חושבות על עתידן במונחים של "קריירה" אלא יותר במונחים של "מקצוע". בכל זאת ניתן להניח שהן רואות

3 על פי פרסום של משרד החינוך בקיץ תשס"ט, שש אולפנות נמצאו בין חמישה עשר בתי הספר התיכוניים המצטיינים.

את עיסוקן המקצועי כעשייה מלכתחילה שיש בה מחויבות, רצון ועניין, ולא רק דרך להגדיל את ההכנסה המשפחתית. כל טווח העיסוקים המקצועיים פתוח בפניהן.

לימודים תיכוניים לקראת תעודת בגרות מלאה ואיכותית מהווים אפיון מטרם להבדל שבין צעירות דתיות וחרדיות בנושא ההתפתחות המקצועית של נשים. המגזר החרדי שולח את כל בניו ובנותיו ללימודים, אך לא משתתף במסלול לתעודת הבגרות. הבנים לומדים בישיבות רק לימודי קודש, והבנות לומדות בסמינרים של בית יעקב גם מקצועות כלליים, אולם אלו מקנים תעודה אקוויולנטית לתעודת הבגרות לצורכי שחר, אך היא אינה פותחת צוהר ללימודים באוניברסיטה. על פי הנורמה החרדית המוצהרת, מלכתחילה עדיף שהנשים תישארנה בביתן והיציאה לעבודה מחוץ לבית נתפסת כבדיעבד (אלאור, תשס"ו; קפלן, תשס"ז). כך נשים חרדיות יוצאות לעבודה לצורכי פרנסה ולא לצורכי קידום אישי (ברנד, תשס"א). בשנים האחרונות הורחבו אמנם תחומי ההכשרה המקצועית לנשים, אולם הדבר נעשה כדי להגדיל את יכולת ההשתכרות שלהן, ועדיין קיימת עדיפות להוראה (לופו, 2003). עדינה בר-שלום, בתו של הרב עובדיה יוסף, מבהירה שלא יזמה את הקמת המכללה האקדמית החרדית מתוך הכרה בערך ה"היפתחות לעולם" אלא מנימוקים תועלתיים של הרחבת טווח הפרנסה (שלג, 2006). לדבריה, ערכים של מימוש עצמי היו מרתיעים את הרבנים מלתת את האישור להקמת המכללה. לעומת זאת נשות הציבור הדתי "מפוזרות" כיום בטווח נרחב של מקצועות חופשיים: עריכת דין, ראיית חשבון, רפואה, פסיכולוגיה, כלכלה. בר-לב (1995) מכנה זאת "מהפכת 'סורגות הכיפה'", ולדעתו "וזהו המהפכה הגדולה של הציונות הדתית" (שם, עמ' 26).

בתמיכתם בהתפתחות מקצועית הצעירים משקפים את מדיניות החמ"ד. הדברים אמורים גם לגבי הבנות, כפי שכתב המפקח הרב יהושע נוימן (תש"ס, עמ' 118):

יש להעמיק את החינוך ולפתחו כדי שבוגרות החמ"ד תוכלנה להשתלב בעשייה כמורות, מנהלות, רופאות, אקדמאיות, שופטות, ושאר כל המקצועות, בד בבד עם היותן אמהות מאמינות המנחילות לבניהם ובנותיהם במשפחות ברוכות הילדים חוס, אהבה ותשומת לב הכותב מדגיש במפורש הן את הפריסה המקצועית הרחבה הראויה לנשים, והן את היעוד האמתי לניהול משפחות ברוכות ילדים.

תמיכה בהתפתחות מקצועית של נשים נשמעת גם מפי פרנסי הציבור הרוחניים. כך כתב הרב אהרן ליכטנשטיין, ראש ישיבת הר עציון (תש"ם, עמ' 161):

צריך בהחלט לחנך את הבת להגשמה אישית. לא במקום חיי משפחה, כאם, אלא בצד זה. צריך להרגיל לסולם עדיפויות מסויים, שאשה תכיר בכך שהדבר העיקרי, הבסיסי, שבו היא יכולה לתרום, זה במסגרת המשפחה. אבל נוסף לכך, בהחלט כדאי ורצוי לפתח קריירה, הן מבחינת החברה היכולה להפיק מכך תועלת והן מבחינת תחושת הייעוד וההגשמה של האשה.

לאור זאת מובנת התמיכה הגורפת בשילוב אימהות וקריירה הן על ידי הצעירים הן על ידי ההורים. חשוב לציין שבטווח הגילאים הפוטנציאליים לנישואין הבנות נמצאות בשלבים מתקדמים יותר של ההכשרה המקצועית, עקב שירות (צבאי או לאומי) הקצר מזה של הבנים. אצל זוגות דתיים לא מעטים האישה משכילה יותר ואף מקדימה את האיש במרוץ לתואר אקדמי (קירש, תשס"ד), ובשנים הראשונות היא המפרנסת העיקרית. השכלה גבוהה והכנסה מכובדת של האישה מהווים מנוף משמעותי לתפיסתה את דפוס הזוגיות הרצוי כדפוס שוויוני ולא היררכי, בשונה מהקיים בחברה החרדית. החברה החרדית פיתחה את "חברת הלומדים" שבה רוב הגברים נשארים שנים רבות בישיבה, ובמרבית המקרים הנשים הן המפרנסות (פרידמן, תשנ"ה). הדבר לא ערער את מערך יחסים המגדרי ההיררכי, מאחר שהגברים נשלחו למשימה העיקרית, ללימודים בישיבה, והיחלצות הנשים לפרנסה נתפסת כסיוע שלהן למטרה חשובה זו. בחברה הדתית לעומת זאת גם השכלת הנשים וגם התפתחותן המקצועית נחשבים כמטרות מלכתחילה.

יש להעיר שהשילוב בין אימהות ועבודה מחוץ לבית, גם אם אין מדובר בקריירה תובענית, אינו פשוט כלל ודורש מן הנשים יכולות התארגנות ותמרון. הקונפליקט בין עבודה למשפחה הוא אחת הבעיות המרכזיות שעמה חייבות להתמודד נשים הבוחרות בהתפתחות ובמחויבות מקצועית כמוקד משמעותי של חייהן (מלאך-פיינס, 1989). סוגיית שילוב הורות וקריירה אינה פתירה לחלוטין (Bianchi et al., 2006), שהרי מדובר בשתי מטלות הנמצאות תדיר בהתנגשות של שעות ובהתארגנות מיוחדת במקרים חריגים כמחלות הילדים וחופשות. ניתן להניח שהצעירים עדיין אינם מודעים למלוא משמעותה של מורכבות זו,

ומתפקידה של מערכת החינוך להכינם לקראתה, את הבנות – כחות מורכבות זו על עצמן, ואת הבנים – כבני זוגן לעתיד.

תפקוד שוויוני של המשפחה

מבנה המשפחה המסורתית היה מבנה פטריארכאלי. הגבר, כראש המשפחה, אחראי על אשתו ועל ילדיו האמורים להיות כפופים למרותו ולסמכותו. השינויים המצטברים שחלו ברמת ההשכלה ודפוסי התעסוקה של הנשים במחצית השנייה של המאה העשרים הקרינו גם על תפקוד המשפחה שעוברת ממבנה היררכי שבו הגבר הוא ראש המשפחה ואדון הבית, למבנה שוויוני יותר שבו שני בני הזוג מובילים יחדיו את המשפחה (פוגל-ביז'אוי, 1999).

חלוקת התפקידים המסורתית במשפחה הייתה ממודרת וברורה: האיש היה מופקד על הפרנסה והאישה על טיפול בילדים ועל משק הבית. יציאת האישה לעבודה מחוץ לבית והשתתפותה בעול הפרנסה יצרה מצב חדש, שבו גם מטעמים פרקטיים של הורדת העומס וגם מטעמים של הגינות נדרשת השתתפותו של האיש במטלות הבית.

באופן כללי נשים מביעות עמדות שוויוניות יותר כלפי חלוקת מטלות הבית. נוסף על ההבדל המגדרי, נמצא בישראל שחילוניות מביעות עמדות שוויוניות יותר מדתיות (שפירא-ברמן, 2000), יהודים יותר שוויוניים מערבים (פוגל-ביז'אוי ובכר, 2003), ובנות פתוחות יותר מאמותיהן לתפיסות ליברליות ביחס לתפקידי המינים (Kulik, 2000). פערים בתפיסת האחריות המשפחתית נמצאו גם בקרב עמדות של מתבגרים עוד טרם הקמת משפחה, כשבנות מצפות ליתר שוויוניות מאשר בנים (שחר, 1997; הולנדר, 2001).

בישראל, בדומה לעולם המערבי, חלוקת העבודה בבית נשארה מסורתית למדי, למרות השינויים הגדולים שחלו בעשורים האחרונים בהשכלת הנשים ובתעסוקתן (Stier & Lewin-Epstein, 2000). על אף השינוי המשמעותי בכניסת נשים לשוק העבודה, אין מקבילה בכניסת גברים למטלות הבית. הטיפול בילדים והאחריות לניהול משק הבית עדיין מוטלים בדרך כלל על האישה, אף בקרב משפחות בעלות עמדות שוויוניות. דפוס דומה נמצא גם אצל נשים בעלות קריירה (זורעאלי, תשס"א), שעם שובן מעבודתן מחוץ לבית הן נקראות ל"משמרת שנייה" (Hochschild, 1989). עמית (תשנ"ח) מצביע על פער מגדרי משמעותי: "האבות יכולים לבחור האם ברצונם להיות שותפים בגידול הילדים ובאיזו מידה, לאמהות אין אפשרות בחירה כזו" (שם, עמ' 203). בישראל, נשים מקדישות זמן

לביצוע מטלות בית פי שלושה מאשר גברים, גם לדעת הנשים וגם לדעת הגברים (גליקמן ועמיתים, 2003). לגבי חלוקה זו: 40% מהנשים סבורות שהחלוקה אינה הוגנת ורק 30% של הגברים סבורים כך, וגברים סבורים שקיים שוויון גם כשבפועל נשים מבצעות יותר (Rabin & Shapira-Berman, 1998). למרות זאת פערים אלו אינם מהווים מוקד משמעותי למתיחות במשפחה, ומרבית הנשים מקבלות את החלוקה הלא שוויונית וחלקן אף מעריכות אותה כהוגנת. נשאלת השאלה מדוע?

תפיסת חלוקת התפקידים המשפחתית במונחים של הוגנות ולא במונחים של שוויון מתמטי-סימטרי היא מוקד שיטתה של רבין (1997), הרואה את הנישואין כניסיון לחבר עולמות נפרדים של גברים ושלנשים לחוויה משותפת אחת. ההוגנות היא עניין יחסי ברמה החברתית-תרבותית וברמה האישית, זו תפיסה סובייקטיבית של הלימה בין מידת ההשקעה במערכת המשפחתית ובין איכות התמיכה והסיפוק שהמשפחה נותנת. לדעתה של רבין, חלוקת תפקידים הוגנת בין בני הזוג בכל הנוגע למטלות הבית השונות כוללת שלושה מרכיבים: החלוקה מוסכמת על שני בני הזוג, ניתנת לגמישות עקב אילוצי המציאות, וכל צד מבצע גם מטלות לא נעימות.

נשים מוכנות לקבל חלוקה לא שוויונית כהוגנת כאשר מערכת היחסים הזוגית מוערכת כחשובה יותר מאשר כל נושא ספציפי של חלוקת מטלות, וקיימים תקשורת טובה ותיאום ציפיות בין בני הזוג. השקעת היתר אינה נתפסת כגורם מערער על ידי הנשים כשהן חשות שחלוקת המטלות לא נכפתה עליהן, אלא נעשית מבחירתן (שפירא-ברמן ורבין, תשס"ג). הסבר נוסף נובע מהשוואת דפוס המשפחה הנוכחי לדפוסים מסורתיים. בהשוואה למשפחות שבהן הגבר אינו שותף כלל במטלות הבית, כל עשייה גברית נתפסת כראויה להערכה, ובהשוואה לנשים אחרות מצבן של הנשים בדפוס המודרני טוב יותר (Hochschild, 1989).

היבטים אחרים לתפיסת חלוקת תפקידים לא שוויונית כהוגנת מעוגנים באורח החיים הדתי. על פי ההלכה הנשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמן, מצוות המהוות נתח משמעותי מסדר היום השוטף. אחד הנימוקים לפטור זה מתייחס מפורשות לצורך להשאיר לנשים פניות מלאה לטיפול בבית ובילדים. כך נוצרת חלוקה מגדרית בין שני בתים משמעותיים – בית המשפחה ובית הכנסת. הגברים מקדישים מזמנם לבית הכנסת ולעשייה הדתית, והנשים מקדישות מזמנן לבית המגורים ולעשייה המשפחתית. נראה שלמרבית הנשים הדתיות סידור זה נראה הולם ללא עניין דוחק לשנותו.

זאת ועוד, במשפחה הדתית חלק משמעותי מהטיפול בילדים כולל את החינוך למצוות, הנתון מטבע הדברים (לפחות לגבי הבנים) בידי האב, ומעלה בכך את חלקו היחסי בהקדשת הזמן לענייני הבית. בקהילה היהודית בארה"ב נמצא שגברים אורתודוקסיים לוקחים חלק גדול יותר בטיפול בילדים מאשר עמיתיהם הלא אורתודוקסים, עקב הזדמנויות רבות יותר לשיתוף הילדים בקיום מצוות ועקב נוכחות רבה יותר בבית בשבתות ובחגים (Fuchs, 2000). נוכחות זו נותנת את משקלה באיזון הכולל של תפקוד הבית.

אלמנט אחר המחזק נשים דתיות בנכונותן לקחת חלק רב יותר באחריות לתפקוד הבית הוא ההערכה הרבה הניתנת לאישה בשל כך. דיווידמן (Davidman, 1991) מציינת הערכה זו כמניע עבור נשים אמריקאיות משכילות לחזור בתשובה לקהילה האורתודוקסית ולחוות את בניית המשפחה כעשייה משמעותית ומספקת. עקרת הבית מכונה "עיקר הבית", ואחת לשבוע מושר לכבודה בליל שבת שיר הלל – "אשת חיל מי ימצא".

בנקודה זו קיים מעגל קסמים של מלכוד. מחמאות רבות מבטאות הערכה, אך גם מהוות תמריץ להמשך העשייה הקשה. האיש יוצא ידי חובתו בשיר הלל, האישה המשובחת (תרתי משמע) ממשיכה במסלולה, ובכך מורדם כל גורם מעורר לשינוי (צפרוני, תשס"ח). בדומה לכך יש להצביע על מעגל קסמים בהטמעה מוחלטת של מושג ה"הוגנות" לחלוקת התפקידים במשפחה. האם המרת המונח "שוויון" ב"הוגנות" מהווה פתרון לבעיה או לחלופין הנצחתה? האם נשים תמשכנה לשאת בעול הנוסף מתוך שכנוע פנימי ומפויסות, או תסרבנה ותתפתחנה נורמות חברתיות שתאצנה בגברים ליטול עליהם יותר אחריות למטלות הבית?

על אף שתפקוד שוויוני לא היה מקובל בדגם המסורתי של המשפחה, אין מניעה הלכתית ואידאולוגית מאימוץ דפוס שוויוני כיום. חלוקת התפקידים הממודרת היא תיאור של המציאות ולא הכוונתה, כפי שכתב הרב חיים דוד הלוי, שהיה רבה הראשי של תל אביב (תשנ"ח, עמ' 288):

מיצוי כלל השעבוד המוטל על האיש בחיי הנישואין, הוא האחריות לכלכלת הבית וניהול כל עסקי המשפחה, והשעבוד המוטל על האשה בחיי הנישואין הוא להיות אחראית לניהול בית חם ונעים לשם גידול משפחה בריאה [...] הלכות אלה אינן הלכה למשה מסיני, וכל זוג שרצונו בכך יכול להתנות לפני הנישואין, או גם לשנות אחרי הנישואין, ולהחליט

על חלוקת תפקידים המשפחה כרצונם, ואין שום דין או הלכה המונעים זאת מהם.

ברוח זו כתב גם הרב יעקב אריאל, רבה הראשי של רמת גן (אריאל, תשס"א,

עמ' 35):

ניתן אפוא לשנות את תנאי הנישואין כרצון איש ואשה, ההסכם ביניהם הוא וולונטרי [...] העול צריך להיות מוטל על כתפי שני בני הזוג, לפי יכולתו של כל אחד מהם. אם האשה עובדת יותר מהבעל עליו מוטל עול הבית יותר, ואם הוא עובד יותר ממנה העול מוטל עליה יותר, אך בכל מצב העול משותף"⁴.

ברגמן וכהן (1994) מציעים את השימוש במונח "שותפות" ולא במונח "שוויון" לתיאור חלוקת התפקידים במשפחה המתפקדת כראוי. זאת משום שלדעתם בני הזוג שונים זה מזה ואינם זהים זה לזה. שותפות משמעה התעניינות ומעורבות של כל אחד מהם במה שקורה במשפחה, התייעצות בקשר לכל החלטה חשובה שיש לקבל ומתן תמיכה הדדית. לדבריהם, שותפות טובה אינה מושגת כאשר בני הזוג מתחרים איש ברעהו, אלא כאשר הם משלימים זה את זה. מצב זה אינו מובן מאליו, ובחברה המערבית המדגישה את התחרות על בני הזוג לוותר על הדגשת הצלחתם האישית לטובת ההצלחה המשותפת בהקמת משפחתם. בהיעדר ויתור כזה פוחתים הסיכויים לבניית דפוס מגדרי שוויוני.

פערים בין מתבגרות ומתבגרים בתפיסת התנהלות שוויונית של המשפחה עלולים להוות גורם מנבא לקשיים בהתנהלות עתידית בפועל. על מנת לצמצם פערים בין המינים באימוץ עמדות מגדריות שוויוניות יש לרפד את העמדות השוויוניות בנוגע לחלוקת התפקידים במשפחה גם במצע ערכי-חברתי רחב, המתייחס להיבטים רבים יותר של יחסי אנוש וכבוד הדדי כדי לאפשר לעמדות שוויוניות ביחסי המשפחה להגיע גם לידי ביטוי מעשי.

הרב שלמה דיכובסקי, דיין בית הדין הגדול (דיכובסקי, תשס"א, עמ' 16),

כתב על כך:

4 במאמר אחר מביע הרב אריאל עמדה מסויגת מדפוס שוויוני של המשפחה, ומביע חשש ששינוי התפקידים המסורתי יביא לחוסר איוון של כל מבנה המשפחה. בהקשר לכך יש להדגיש שכאשר חפיפת התפקידים מבוצעת בתיאום ובהסכמה של בני הזוג, כאשר קיימת הערכה הדדית ביניהם וכאשר שניהם מהווים דמויות משמעותיות עבור ילדיהם – החשש ליציבות המשפחה נמוג.

צריך ששתי שמשות או שני ירחים, ישמשו יחד בכתר אחד ולא יתקוטטו אחד עם השני. בעבר לא הסתדר, היום צריך ללמוד להסתדר בצורה כזו. כשיש לאדם 'עזר כנגדו' השווה לו מכל הבחינות, מבחינה משפטית, ומבחינת הרכוש ויש לה דעה משלה, יש ללמוד לנהל ממשלת אחדות. יכולים שני מלכים לשמש בכתר אחד. אמנם המנהיגים שלנו לא מסוגלים לעשות את זה, וזה לא דבר פשוט, אבל אדם יכול ללמוד שהוא לא צריך להיות המוביל היחידי, ובהחלט אפשר 'לתתם את העגלה' לשניים, "איש לרעהו יעזור ולאחיו יאמר חזק".

"אפשר לתתם את העגלה לשניים" ולבנות מסגרת שבה שניים "ישמשו יחד בכתר אחד", אולם בהיעדר נורמות מקובלות רבות שנים לגבי חפיפת התפקידים, הדבר אינו פשוט. נשים וגברים חייבים לנהל משא ומתן (גם אם סמוי ולא מודע) על אופן חלוקת התפקידים ביניהם, חלוקה שבעבר הייתה מובנת מאליה במבנה המסורתי. זוגות המעוניינים לבנות מערכת של גמישות ושוויון צריכים לעצב בעצמם את מערכת היחסים שלהם, לעתים מבלי יכולת להישען על מודלים קיימים (שפירא-ברמן, 2000). גם כאן למערכת החינוך תפקיד משמעותי בפיתוח המודעות לשינויים שחלו גם בציבור הדתי, וברכישת כלים לניהול זוגיות שוויונית, הוגנת ומספקת.

דתיות פעילה

עלייה בנגישות של נשים להשכלה הכללית על כל תחומיה השפיעה על רצונן להעמיק גם בתחום התורני (רוס, תשס"ג). שאיפה זו של נשים החלה להקרין גם על ההתייחסות ההלכתית הממוסדת ללימוד תורה לנשים: החל מהיתר מצומצם בדיעבד עד כדי חיוב כולל (גוטל תשס"ד). הקמת המדרשות התורניות יצרה מסגרות ללימוד תורה לשמה, לימוד תורני ברמה גבוהה, "פגישה אמיתית וגלויה עם עושר אין סופי של ארון הספרים" (רוזנברג, תש"ס, עמ' 23). זוהי המהפכה המשמעותית המתרחשת כיום בציבור הדתי (אלאור, תשנ"ט; רוס, תשס"ז). הלימודים התורניים הגבוהים הפכו את הנשים לאקטיביות ולבעלות מודעות לגבי מורכבות מעמדן בקהילה הדתית. לימוד תורה מעמיק ומתמשך נתן לנשים הן את המוטיבציה הן את הכלים להרהר ולערער אחר ההסדרים המגדריים הקיימים, ולבחון חלופות לגיטימיות מתוך המסגרת הדתית לשינוי מקומן במרחב המשפחתי והקהילתי כאחד.

פטור נשים ממצוות עשה שהזמן גרמן והדרתן מלימוד מסודר של כתבי הקודש לאורך השנים, גרמו לפער גדול בין נשים וגברים ביחס למשקל היחסי שקיום המצוות מהווה בחיי היום-יום. הזהות הדתית של הבן נבחנה במה שהוא עושה (מניח תפילין, מגיע לתפילה במניין), ואילו הזהות הדתית של הבת נבחנה במה שהיא אינה עושה (אינה מחללת שבת, אינה אוכלת מזון לא כשר) (רוזנברג, תש"ס). הזהות הדתית הגברית מזוהה עם סמלים המציינים קבלת עול מלכות שמים (כיפה, ציצית), ואילו הזהות הדתית הנשית מזוהה עם לבוש צנוע (קהת, תשס"ג). גבר דתי לומד, מתפלל ומקיים מצוות של התנהגות טקסית, ואילו אישה דתית עוסקת בצדקה ובמשפחה (סטאר-סרד, תשנ"ה).

כיום ניתן לראות שינוי בדפוס קיום המצוות היום-יומי של נשים לכיוון של ריבוי עשייה, החל מקיום מצוות שנשים חייבות בהן אך הסוציאליזציה בעבר העלימה עין סלחנית מאי קיומן, דרך מצוות שנשים פטורות מהן מלכתחילה אך הן רשאיות לקיימן, וכלה בהשתתפות אקטיבית בצד הטקסי של העשייה הדתית (Greenberg 1981; 2000; Barak-Fishman, 2000; ב. שלג, 1999; לוביץ, תשס"א). אקטיביות זו באה לידי ביטוי הן בתחום הפרטי, כמו תפילה, טקסי בת-מצווה, אמירת דברי תורה באירועים משפחתיים, הן בתחום הקהילתי הנוגע לבית הכנסת, כמו קבוצות תפילה, קריאת מגילה על ידי נשים וריקודים בשמחת תורה. השתתפותן של הנשים בשיח התורני והנכונות שלהן לקחת חלק משמעותי יותר בפעילויות הדתיות מקרינות גם על דפוס היחסים המגדריים בתוך המשפחה; על דעתן של הצעירות על טיבה של זוגיות רצויה ועל בני זוג אופציונליים המועדפים על ידן (רוס, תשס"ז) ועל מידת השקעתן של הנשים בענייני הבית מול השקעת הזמן והאנרגיה הנפשית בהיבט הדתי. לאור זאת מתפתח ערעור, גם אם לא נאמר במפורש, על היבט משמעותי במארג הפטריארכלי המסורתי של המשפחה היהודית לדורותיה, "משפחה בה נשמר הידע התורני וממילא גם הסמכות המשפחתית בידי הגברים, אבות המשפחה, שהם ורק הם לומדי התורה ויודעיה" (שג"ר, תשס"ו, עמ' 50). הרב שג"ר מעלה את החשש שהשינוי בנגישות הנשים לידיע התורני יביא לערעור מבנה המשפחה. בקריצה של הומור וביותר מקורטוב של כאב כותב סגל (תשס"ד): "שום דבר לא נשאר כפי שהיה מאז השתתפה רעייתי בערב לימוד תורה לנשים. מעמדי כפוסק הבלעדי בבית הקובע מזוונות, מקדש על היין ומוכר חמץ, התנפץ תחת הדתיות הנשית החדשה". אולם הערעור אינו הכרחי, וייתכן אף להפך. תוך מודעות לקצב ולזמן הנדרשים,

תהליכי הפרדה מהמודל המשפחתי ההיררכי ויצירת מודל שוויוני עשויים לשכלל את המשפחתיות היהודית ולא לשברה (בראל, תשס"ח). תחום הדתיות הפעילה נמצא שלישי בחשיבותו אצל הבנות, הבנים וההורים, על אף שמדובר בעשייה דתית במרחב האישי והמשפחתי, דבר קל יותר ליישום ומעורר פחות התנגדות וקשיים מאשר עשייה במרחב הציבורי. ניתן למצוא מספר גורמים להיות הדתיות הפעילה החלשה בעצמת התמיכה בה, חלקם מוציאים זה את זה וחלקם יכולים להימצא בהלימה.

התפתחות מקצועית והתנהלות משפחתית יום-יומית נחשבות כשייכות לתחומי ה"חול", ואילו עשייה דתית נחשבת כשייכת לתחום הקודש, שבו קשה יותר לפרט לחרוג מהדפוס המסורתי המקובל. שאלת שאלות, העברת ביקורת, הצעת חלופות להתנהלות חברתית, כל אלו נעשות בקלות רבה יותר בתחומים הנחשבים כ"חול", והאצבע קלה יותר על הדק העצמאות והשינוי. בתחומי הקודש קיימת רתיעה מלקיחת אחריות ומעצמאות אישית. רצון לשינוי עלול להיחשב כמרידה, להיתפס כמוביל לרפורמיות או כנובע ממניעים חיצוניים. החשש שהשינוי הדתי משמש כעלה תאנה לשינוי מגדרי, כדרך למנף באמצעותו שינויים חברתיים – מעורר גם הוא רתיעה.

גורם נוסף טמון בפער הגדול הקיים בין התגמולים החברתיים הנגזרים מעשיית החולין ובין אלו הנגזרים מהעשייה הדתית. פיחות תגמולים משמעו פחות תמריץ. בניגוד לבנים בשיבות, מעט נשים ממשיכות לאורך שנים בלימודי תורה במדרשות, והן משקיעות את זמןן ומרצן בלימודים אקדמאיים גבוהים, המאפשרים טווח תעסוקתי והתפתחותי נרחב. המרחב התעסוקתי של נשים תלמידות חכמים מצומצם בהשוואה לזה של הגברים (דיינים, רבני קהילות, ראשי ישיבות). חלק מהאפיקים הקיימים לגברים סגור מראש בפני נשים וחלק אינו מהווה אלטרנטיבה אטרקטיבית. אם אין עשייה היכולה לזכות בהערכה קהילתית או בתגמול חברתי דומה, לשם מה להתאמץ? "אחרי שבוע עבודה כל כך קשה, הדבר האחרון שחסר לי זה לרוץ בשבת בבוקר לבית הכנסת להיות חזנית" (גרוס, תשס"ו, עמ' 334). כך ייתכן שאף ללא מודעות הנשים משאירות גזרה אחת שקטה כדי להשיג את מלוא הרווח בגזרות האחרות, המתגמלות יותר.

גורם אחר נובע מיכולתן של הנשים לפתח ביטויי דתיות חדשים, משמעותיים ומספקים. חוסר המחויבות הקבועה מניח לנשים לבנות באופן עצמי את החוויה הדתית שלהן, להגדיר באופן אוטנטי את ייחודיותן, וליצור דרך ביטוי דתית אינטימית הקשורה ישירות לחיי היום-יום (שקולניק, 2003). זו יכולה להיות

קבוצת תיאטרון של נשים דתיות המוצאות בעשייה התיאטרלית ביטוי משמעותי בעל עצמה רוחנית כמענה למקום המשני שלהן במעגל החיים הדתי-ציבורי (רוטלינגר-ריינר, תשס"ז), קבוצת לימוד או עשיית מעשי חסד. בדתות רבות העשייה המשפחתית נתפסת כפעילות דתית בעלת חשיבות עבור נשים. פעילויות רגילות של נשים בעלות היבטים של דאגה לזולת, כמו הבאת אוכל לנזקקים ותפילות על חולים, נחשבות כעשייה דתית משמעותית ובכך מצטמצם הצורך בפעילויות נוספות (Sered-Starr, 1994).

מדרג התמיכה בשלושת התחומים שצוינו לעיל: שילוב אמהות וקריירה, תפקוד שוויוני ודתיות פעילה, בא לידי ביטוי גם במידת צמצום הפערים המגדריים בין בוגרי החמ"ד. פערי הקריירה מצטמצמים והולכים, וניתן למצוא את הנשים הדתיות בכל מקצועות שוק העבודה. עדיין יש פער משמעותי בין נשים וגברים במידת ההשקעה בבית למרות השינויים שחלו במעורבות הגברים (בדומה לקיים בחברה הישראלית בכללה), ואילו בעשייה הדתית (בלימוד תורה ובמיוחד באקטיביות בקיום מצוות) ההבדל המגדרי השתנה מעט. על אף השינוי המועט יחסית הן ברמת העמדות הן ברמה המעשית, תחום זה נתפס כמאיים ביותר על שלמות החברה הדתית.

שילוב של מסורתיות ושוויוניות

המתבגרות הדתיות מביעות תמיכה חזקה בעמדות שוויוניות באשר למעמד האישה במשפחה. ממצא דומה מתואר אצל גודמן (תשס"ה) בעקבות סקר שנערך בקרב בוגרי ישיבות ובוגרות מדרשות. הבנים ברובם המוחלט תיארו מבנה משפחה מסורתי (ראש אחד), והבנות ברובן תיארו מבנה שיתופי של אחריות משותפת על הרמה התורנית שבבית ועל קבלת החלטות במשפחה.

בציבור הדתי קיימת פעילות גלויה ומאורגנת של נשים מבוגרות לשינוי יחסי הכוח המגדריים בחברתן, פעילות המקרינה גם על עמדותיהן של הצעירות. מספר גורמים עיקריים מניעים את שאיפתן ואת יכולתן של הנשים הדתיות לפעילות זו: השתלבות "דו-סטרית" בחברה הישראלית, פעילות פוליטית והקמת מסגרות לימוד תורניות גבוהות לנשים.

בניגוד לחברה החרדית, השתלבותו של הציבור הדתי בחברה הישראלית היא השתלבות אידאולוגית (כהן, תשס"ה). ציבור זה רואה ערך בעצם השתלבות, בתרומה לחברה הישראלית ובהשתלבות בכלל תחומי המדינה והחברה. הציבור הדתי נכנס בשערי החברה הכללית ונותן לערכי החברה להיכנס בשעריו בתחומי

ההשכלה, התרבות ואורח החיים. בני החברה הדתית היו תמיד צרכנים של תרבות חילונית, זו שנחשבה כ"גבוהה", כגון תאטרון, מוזיקה, מוזאון, והם אף שותפים אקטיביים בה (נאמן, תשס"ט). בדומה לכך, גם הצעירים הדתיים מאמצים את דפוסי הבילוי החילוניים, אם כי את אלו הסולידיים והמאופקים יותר (שלג, תש"ס). הקמת קבוצות תיאטרון דתיות היא דוגמה מעניינת לכך. הציבור הדתי אינו רוצה להישאר מחוץ לחברה הישראלית, ולכן הוא מחפש מרחבי פעולה להיכלל בה, והתיאטרון הוא אחד מהם (רוטלינגר-ריינר, תשס"ז). הנשים הדתיות חשופות מתוך מקומן הדתי לרעיונות פמיניסטיים הבאים מהעולם המערבי על זכותה ועל יכולתה של האישה לשותפות מלאה ולנגישות שווה בפעילויות במרחב הציבורי. הנשים הדתיות רוצות ויכולות לדבוק במרכיבים הנראים להן הולמים את אמונתן ואת אורח חייהן.

הפעילות הפוליטית היא דוגמה מאפיינת לנושא. המפלגה הדתית אפשרה במשך השנים לנשים גם להיבחר ולא רק לבחור.⁵ נוסף על כך, מפעל ההתיישבות ביהודה ושומרון, המהווה את עיקר פעילותו הפוליטית של הציבור הדתי, לא יכול היה להגיע לממדיו הנוכחיים ללא שותפות מלאה של הנשים: בעלות המשפחה – כגרעין של קהילה והרווקות – ככוח ראשוני, תוסס ופעיל. העקשנות וההקרבה הנדרשים לחיים במקומות נידחים ומסוכנים (אלאור, 1993) מעניקות לנשים הערכה ולגיטימציה לפעילות הנתפסת כבעלת משמעות ציבורית. שותפותן האקטיבית של הנשים בהתנגדות להגבלת ההתיישבות ביהודה ושומרון ולהתנתקות מגוש קטיף מעמידה אותן אף בחזית המאבק הפוליטי. כך מתארת אותן בלאו (2008):

נערות הציונות הדתית-לוחמנית. הן חיילות! של דניאלה וייס! של נדיה מטר! הן אמנם לא מדברות במושגים פמיניסטיים, לא נוטלות חלק במהפכת לימוד התורה שנשים רבות בעולם הדתי שותפות לה, ואפילו בבית המריבה בחברון הן היו אחראיות לבישולים בלי למצמץ ובלי לנסות לערער על הסדר הקיים. איני יכולה שלא לתהות אם יש כאן מהלך פמיניסטי שיוביל לשינוי דפוסיים ביחסי גברים-נשים בחברה השמרנית.

5 לקראת הבחירות לכנסת הראשונה היה ניסיון לאיחוד הציבור הדתי והחרדי. הרב כהנמן, ראש ישיבת פוניבז', התנה את הסכמתו לאיחוד בכך שברשימה המשותפת לא תהיה אישה. טובה סנהדראי מתארת את זעמן של נשות "אמונה" (תנועת האישה הדתית) שפרשו עקב כך מהמפלגה הדתית לאומית והקימו מפלגה עצמאית – פ"ד – פועלת דתית, שלא עברה את אחוז החסימה (מיזליש, תשנ"ו).

גורם נוסף שצוין לעיל הוא ההקמה של מסגרות לימוד תורניות גבוהות לנשים. ללימוד תורני גבוה על ידי נשים יש השפעה כפולה: רצון לבחינה מחודשת של פילוחים מגדריים, ויכולת לגבות ולהצדיק את השינויים על ידי נימוקים תורניים, פנים-מסגרתיים.⁶

הנגישות להשכלה תורנית גבוהה והמעורבות הפעילה בחברה הישראלית בתחומים חברתיים ופוליטיים, נותנת לנשים דתיות את התעוזה, את היכולת ואת הכלים לפעול לשינוי מעמדן גם בתוך המסגרת הדתית של חברתן. פועל יוצא מתהליכים אלו הוא עמדות מגדריות שוויוניות הבאות מתוך תודעה דתית עמוקה ומחויבות הלכתית רצינית. דיון בעמדות אלו בשיח הציבורי הדתי מטביע את חותמו גם על הצעירות, על נכונותן ועל יכולתן לאמץ עמדות מגדריות שוויוניות.

מאיים או מאתגר?

התהליכים החברתיים שהביאו לשינוי מעמד הנשים הדתיות בעיני עצמן ומאוחר יותר בעיני החברה אינם הפיכים. קיים פער בין ציפיות הצעירות הדתיות לאלו של הצעירים הדתיים בנוגע לתפקוד המשפחה. קיים פער אצל שני המינים בין דגם המשפחה הראוי בעיניהם לדגם ההיררכי המסורתי. לפערים אלו השפעה על יציבותה ועל רווחתה של המשפחה. סביר להניח שזו אחת הסיבות לתופעת הרווקות המאוחרת שפשטה גם בציבור הדתי. ייתכן שהבנות חוששות מכניסה למסגרת מורכבת ללא תמיכה של בן הזוג, והבנים חוששים מכניסה למסגרת משפחתית שוויונית השונה מהדפוס הפטריארכאלי המוכר. פער נוסף הקיים בין הרמה הדתית של הבנים לזו של הבנות שהיא גבוהה יותר (לסלוי וריץ', תשס"א), מוסיף גם הוא לקושי הקיים בהמשכת מבנה המשפחה ההיררכי. התעלמות מפערים אלו ודבוקת בדגם המסורתי כדגם נשאף לא תועיל. היא עלולה להשאיר צעירים רבים ברווקותם או בנישואים לא מאושרים. עם זאת,

6 הפולמוס סביב הקמת מסגרות להכשרת טוענות רבניות (המקבילה לעריכת דין בבית הדין הרבני) מדגים יפה את השפעת לימוד התורה על יחסי הכוח המגדריים בחברה הדתית. בריאיון עם הדיין הרב שלמה דיקובסקי (שילה ורוטנברג [2009]) המתייחס גם לסוגיית הטוענות הרבניות הוא אמר אמר: "כשהרעיון הזה צץ, הרב שפירא היה נשיא ביה"ד הגדול, והוא התנגד לרעיון. ואז אמר: 'אנחנו נציב בפני הנשים אתגר – להיבחן בבחינות שנבחנו טוענים רבניים. בטוח שהנשים לא יצליחו בבחינות האלה'. מה לעשות, התוצאות היו שהנשים שנבחנו הצליחו יותר טוב מהגברים [...] העניין של טוענות רבניות הוא בהחלט התפתחות שהועילה לאותו ציבור נשים שלא יכול להתבטא בעצמו וזקוק למי שידבר עבורו".

לגיטימציה של זוגיות שוויונית והבנת האיכויות הגלומות בה, לצד הקשיים והמורכבות, יכולים לשפר את חי הנישואין ולפתוח אפיקים נוספים של סיפוק ושל שביעות רצון. "מרבח נכסים מרבח דאגה": חברת השפע החומרית והרוחנית שבה אנו חיים מציעה לנו אפשרויות שלא היו בעבר. ראשית הדרך בדאגה על שאבד ובחרדה ממה שיהיה. מערכת החינוך יכולה לסייע בהפיכת הדאגה לרווחה.

שוויוניות-השתתפות-הדרה

ניתן להציע מודל לבחינת מערכת היחסים המגדרית בתוך המשפחה, באופן שונה מההבנה הפשטנית של "זוגיות שוויונית". מתוך הנחה של קיומם של הבדלים מגדריים ביחס לתפקוד המשפחה ושל הבדלים בין אישיותיים שונים, חלוקת מטלות המשפחה מאפשרת מגוון רחב של אופני חלוקה. אופני החלוקה נבנים בהתאם למשאבים האישיים, ליכולות ולצרכים המשתנים של כל אחד מבני הזוג, כאשר ההחלטה על תחומי האחריות במשפחה היא רצונית וגמישה בידי כל זוג, תוך מתן ערכיות שווה לפעילות של שניהם.

המגוון הרחב של אפשרויות חלוקת האחריות המשפחתית כולל, נוסף לשוויוניות, גם מצבים של "השתתפות" ואף של "הדרה". "השתתפות" – משמעה לקיחת חלק, תוך הגדרתו כ"משני" ביחס לעיקר העשייה הנעשה על ידי הצד האחר; "הדרה" – משמעה הימנעות מכל לקיחת חלק בפעילות מסוימת והשארת כל העשייה בידי בן הזוג. עצמאות של זוגות, תוך השתחררות מכבלי סטראוטיפיזציה חברתיים, תאפשר מגוון של דפוסי התנהלות משפחתית. יש תחומים שבהם מתקיימת שוויוניות בין שני המינים, באחרים קיימת רק השתתפות של מי מהם, ויש כאלו המסורים לחלוטין בידי אחד מהצדדים. כך נבנה מודל רב-שלבי של תפקודי משפחה שוויונית-השתתפות-הדרה. כאשר המודל פתוח למשא ומתן בין בני הזוג לגבי מכלול תחומי האחריות, כאשר התהליך מתבסס על הסכמה ויכולת בחירה של שניהם, כאשר מתאפשרת ניידות בין השלבים השונים בהתאם למצבים שבהם נמצאת המשפחה, מודל זה נראה כמשקף נכונה נישואים שוויוניים. דווקא המקובעות וההישענות על דפוסי מסורתיים היא זו העלולה להיות לרועץ.

ביבליוגרפיה

- אדמנית, ב' (תשס"ז). **שויוניות בחיי נישואין: בחינת עמדותיהן של מתבגרות דתיות**. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך. ירושלים: האוניברסיטה העברית
- אדמנית, ב' (תש"ע). **המשפחה שלה המשפחה שלו, עמדות של מתבגרות ומתבגרים דתיים ביחס למעמד האשה במשפחה**. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה. ירושלים: האוניברסיטה העברית
- אלאור, ת' (1993). **משילה לא רואים את איסלנד – אירוע רחלים. אלפיים 7, עמ' 81–59**
- אלאור, ת' (תשנ"ט). **בפסח הבא – נשים ואוריינות בציונות הדתית**. תל אביב: עם עובד
- אלאור, ת' (תשס"ו). **מקומות שמורים – מגדר ואתניות במחוזות הדת והתשובה**. תל אביב: עם עובד
- אליאס, נ' (2002). **חלוקת התפקידים והסמכותיות במשפחה: השוואה בין-תרבותית. סוציולוגיה ישראלית ד (2), עמ' 315–289**
- אלמוג, ע' (תשס"ד). **פרידה משרוליק: שינוי ערכים באליטה הישראלית**. חיפה ואור יהודה: אוניברסיטת חיפה וזמורה-ביתן
- אריאל, י' (תשס"א). **מבנה חדש במשפחה המודרנית. מסכת משפחה 2, עמ' 34–38**
- אריאל, י' (תשס"ב). **מבנה המשפחה המודרני – השלכות הלכתיות. תחומין כב, עמ' 147–129**
- בלאו, ש' (2008). **תמיד אשה. הארץ 12.12.08**
- בראל, א' (תשס"ח). **על פטריארכיה וקולות נשיים – מבט ביקורתי על לימוד תורה לנשים בתפיסת הרב שג"ר. אקדמות כ, עמ' 53–39**
- ברגמן, ז' וא' כהן (תשנ"ה). **המשפחה – מסע אל עמק השווה**. תל אביב: עם עובד
- בר-לב, מ' (1995). **יצאו לאור. מימד 3, עמ' 26–27**
- ברנד, ר' (תשס"א). **תודה אבא, האוכל היה טעים – נשים חרדיות יוצאות לעבודה ולפרנסה, לא לצרכי קידום אישי. מסכת משפחה 2, עמ' 51–48**
- גודמן, י' (תשס"ה). **בעין הסערה: אתגרים חדשים בחינוך בנות בציונות הדתית. בתוך: מ' שטיגליץ (עורך) טל לישראל. אור עציון, עמ' 233–213**

- גוטל, נ' (תשס"ד). הוראת תורה שבעל-פה לנשים והכשרתן להוראת תלמוד.
 בתוך י' באשי, מ' בן-פרץ, וא' בוגנים (עורכים), **חינוך והכשרה** (עמ' 41–63).
 ירושלים: אלינר
- גליקמן, א', אורן, ע', ולויץ-אפשטיין, נ' (2003). משפחה ישראלית חדשה. **דעות**
 בעם 8, 1–8
- גרוס, ז' (תשס"ו). מקומו של שיח הזהות הנשי בעולמן של נשים ציוניות-דתיות
 – הפרספקטיבה האישית מחקרית. בתוך: ל' רוזנברג-פרידמן (עורכת)
מאמונה למעשה – שבעים שנה לתנועת אמונה. בני ברק: תנועת האשה
 הדתית לאומית, עמ' 323–338
- דגן, מ' (תשנ"ט). החינוך הממלכתי דתי: הגישות, התפתחותן וישומן. בתוך: א'
 פלד (עורך) **יובל למערכת החינוך בישראל**. ירושלים: משרד החינוך, עמ'
 1011–1023
- דיכובסקי, ש' (תשס"א). **משברים במשפחה**. מסכת משפחה 2, עמ' 13–18
- דרייפוס, י' (תשס"ה). אקדמות מילין. בתוך ז' מאור (עורך), **ויקרא את שמם אדם**
 – **זוגיות ומשפחה ממבט יהודי חדש** (עמ' 31–11). אפרתה: מכון בינה
- הולנדר, ע' (2001). **דימויי גבריות ותפיסת מחיריה בקרב נערים מתבגרים**
בישראל. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך. רמת גן: אוניברסיטת בר אילן
- הירשפלד, ש' (2003). **תפיסת המחויבות לבית ולקריירה, הקונפליקט ביניהם**
וערכי עבודה של מתבגרות ובוגרות צעירות כפונקציה של גיל וזהות דתית.
 חיבור לשם קבלת תואר מוסמך. רמת גן: אוניברסיטת בר אילן
- הלוי, ח"ד (תשל"ח). **מים חיים**. תל אביב: הועדה להוצאת כתבי הגר"ח הלוי.
 יזרעאלי, ד' (תשנ"ז). תרבות, מדיניות ונשים במשפחות שבהן שני מפרנסים
 בישראל. בתוך: ר' ולר ור' כהן (עורכות) **משפחה ודעת**. ירושלים: משרד
 החינוך, עמ' 80–107
- יזרעאלי, ד' (תשס"א). **יחסי עבודה ומשפחה, המקרה של נשים במעמדות**
הביניים בישראל. האשה ביהדות, 7, 3–16
- כהן, א' (תשס"ה). הכיפה הסרוגה ומה שמאחוריה: ריבוי זהויות בציונות הדתית.
אקדמות טו, עמ' 9–30
- לוביץ, ר' (תשס"א). האשה ביהדות מהיכן ולאן? בתוך: ה' גולדברג (עורכת)
כלביא יקום. תל אביב: הקבה"ד, עמ' 69–79
- לופו, י' (2003). **מפנה בחברה החרדית: הכשרה מקצועית ולימודים אקדמיים**.
 ירושלים: מכון פלורסהיימר

- ליכטנשטיין, א' (תש"ס). בעיות יסוד בחינוכה של האשה, בתוך: ב' רוזנפלד (עורך) **האשה וחינוכה**. כפר סבא: אמנה, עמ' 157–164
- לסלוי, א' וריץ, י' (תשס"א). סקר תלמידי כיתות י"ב בחינוך הממלכתי דתי. רמת גן: בר אילן, המכון לחקר החינוך הדתי ולקידומו
- מאור, ע' (1997). **נשים הכוח העולה – קידום הנשים בעבודה: ניפוץ תקרת הזכוכית**. תל אביב: ספריית פועלים
- מיזליש, ש' (תשנ"ו). **באמונה בחרתי: קווים לדמותה של טובה סנהדראי-גולדרייך**. תל אביב: אמנה
- מלאך-פיינס, א' (1989). **הלהטוטנית - האשה העובדת בישראל**. תל אביב: עם עובד
- נאמן, נ' (תשס"ט). הפנאי כגורם לעזיבת אורח חיים דתי – האומנם? **מגמות מה** (4), עמ' 743–764
- נוימן, י' (תש"ס). חינוך הבנות התורני במגזר הממ"ד. **בשדה חמ"ד** 43, עמ' 118–115
- נרדי, ר' (2003). **זוגיות בסערה**. תל אביב: הקבוץ המאוחד
- סגל, ח' (תשס"ד). כל ישראל חברות. **בשבע**, 19.2.04
- סטאר-סרד, ס' (תשנ"ה). רוחניות נשים בקונטקסט יהודי. בתוך: י' עצמון (עורכת) **אשנב לחייהן של נשים בחברות יהודיות**. ירושלים: מרכז שז"ר, עמ' 258–245
- עמית, ח' (תשנ"ח). הזעקה הלא נשמעת, מצוקת האבות במשפחה. **החינוך וסביבו** כ, עמ' 203–213
- פוגל-ביז'אוי, ס' (1999). משפחות בישראל: בין משפחתיות לפוסט-משפחתיות. בתוך: ד' יזרעאלי, א' פרידמן, ה' דהאן-כלב, ח' הרצוג, מ' חסן, ח' נוה וס' (עורכות) **מין מיגדר פוליטיקה**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד, עמ' 107–166
- פוגל-ביז'אוי, ס' וש' בכר (2003). **"אוטופיה רומנטית", משפחתיות ושינוי חברתי: עמדות של סטודנטיות וסטודנטים, יהודיות/ם וערביות/ם המכשירים/ות את עצמן/ם למקצועות ההוראה ביחס למוסד המשפחה**. בית ברל: מכללת בית ברל
- פלדמן, ש' (2002). **אתגר ההתבגרות: בחירת מקצוע ותכנון קריירה**. תל אביב: רמות
- פרידמן, מ' (תשנ"ה). האשה החרדית. בתוך: י' עצמון (עורכת) **אשנב לחייהן של נשים בחברות יהודיות**. ירושלים: מרכז שז"ר, עמ' 273–290

פרידן, ב' (1993/1996). **התחדשות – צמיחה בגיל השלישי**. אור יהודה:

ספרית מעריב

צפרוני, נ' (תשס"ח). העלמה והמחמאה. **ארץ אחרת** 44, עמ' 70–73

קהת, ח' (תשס"ג). חינוך למשפחה ולזהות מגדרית. **בשדה חמ"ד** 46 (1), עמ'

173–161

קוליק, ל' (תשס"ו). סטראוטיפים מגדריים בקרב מתבגרים – תרומתם של משתני

רקע, העברה בין-דורית ומשנתני אישיות. **מגמות** מד, עמ' 556–577

קירש, י' (תשס"ד). מעמד האשה בחברה הציונית-דתית – מאבקים והישגים.

בתוך: א' כהן וי' הראל (עורכים) **הציונות הדתית עידן התמורות**. ירושלים:

מוסד ביאליק קרן קיימת לישראל והמועצה הלאומית לחינוך תורני, עמ'

421–386

קפלן, ק' (תשס"ז). **בסוד השיח החרדי**. ירושלים: מרכז שז"ר

רבין, ק' (1997). **משחק הוגן – נישואין מאושרים בעידן של שינויים**. תל אביב:

ידיעות אחרונות

רוזנברג, א' (תש"ס). לצלול בעולם התורה: מפגש בלתי אמצעי של הבת עם

עולם התורה. **אתגרים בחינוך הבת הדתית בימינו**. רמת גן: בר אילן, המכון

לחקר האשה ביהדות, עמ' 21–26

רוטלינגר-ריינר, ר' (תשס"ז). **עזות שבקדושה – תיאטרון נשים דתיות בישראל**.

ירושלים: כרמל

רוס, ת' (תשס"ג). המרד הקדוש של האשה הדתית-לאומית בין הלכה

ודמוקרטיה. בתוך: א' שגיא וד' שוורץ (עורכים) **מאה שנות ציונות דתית**.

רמת גן: בר אילן, עמ' 447–456

רוס, ת' (תשס"ז). "שמע בני מוסר אביך ואל תיטוש תורת אמך" – המהפכה

התורנית של הנשים. בתוך: ע' אטקס (עורך) **ישיבות ובתי מדרשות**. ירושלים:

מרכז שז"ר, עמ' 443–464

רפופרט, ת' (1999). ההבניה הפדגוגית של אשה מסורתית בעידן המודרניות –

מחקר אתנוגרפי של 'שיעור קדושה'. **מגמות** לט, עמ' 492–516

שג"ר, ש' ג' (תשס"ו). רואים את הקולות – למדנות ישיבתית ו"קול נשי" בלימוד

תורה. **מסכת** ה, עמ' 45–68

שחר, ר' (1997). עמדות בני שמונה עשרה לגבי נישואין. **החינוך וסביבו** יט, עמ'

114–95

- שילה, ע' וח' רוטנברג (תשס"ט). משפט שלמה – ראיון עם הדיין הפורש הרב שלמה דיכובסקי. **בשבע** 23.4.09
- שלג, ב' (1999). מצוה שהזמן גרמה. **נקודה** 22, עמ' 36–42.
- שלג, י' (תש"ס). **הדתיים החדשים - מבט עכשווי על החברה הדתית בישראל**. ירושלים: כתר
- שלג, י' (2006). אנשים: עדינה בר-שלום. **הארץ** 10.2.06
- שפירא-ברמן, ע' (2000). **חיי נישואין בעידן של שינוי – הקשר בין אסרטיביות, עמדות, שוויון בפועל ואיכות חיי הנישואין**. עבודה לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב
- שפירא-ברמן, ע', ורבין, ק' (תשס"ג). אסרטיביות כמשאב אישי בדרך למימוש נישואים שוויוניים והוגנים. **חברה ורווחה, כב**, 518–503
- שקולניק, ד' (2003). בקול יחודי – דת נשית' של סטודנטיות להוראה במכללה דתית. בתוך: מ' שילה (עורכת) **להיות אשה יהודיה**. ירושלים: אורים, עמ' 325–309
- Barak-Fishman, S. (2000). *Changing Minds: Feminism in Contemporary Orthodox Life*. New York: American Jewish Committee
- Bianchi, S. M., Robinson, J. P. & Milkie, M. A. (2006). *Changing Rhythms of American Family Life*. New York: Russell Sage Foundation, ch. 10, pp. 169–180
- Casper, L. M. & Bianchi, S. M. (2002). *Continuity & Change in the American Family*. Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications
- Davidman, L. (1991). *Tradition in a Rootless World – Women Turn to Orthodox Judaism*. Berkeley & Los Angeles & Oxford: University of California Press
- Fuchs, L. H. (2000). *Beyond Patriarchy: Jewish Fathers and Families*. Hanover & London: Brandeis University Press
- Gonzalez, M. J., Jurado, T. & Naldini, M. (2000). Introduction: Interpreting the transformation of gender inequalities in southern Europe, in: M.J. Gonzalez, T. Jurado and M. Naldini (Eds.) *Gender Inequalities in Southern Europe: Women, Work, and Welfare in the 1990s*. London: Frank Cass, pp. 4–34

- Greenberg, B. (1981). *On Women and Judaism: A View from Tradition*. Philadelphia: Jewish Publication Society
- Hakim, C. (2003). *Models of the Family in Modern Societies*. Hants & Burlington: Ashgate
- Hochschild, A. R. (1989). *The Second Shift*. New York: Viking.
- Kulik, L. (2000). Intrafamilial congruence in gender role ideology: Husband-wife versus parents-offspring. *Journal of Comparative Studies* 31 (1), pp. 91–106
- Rabin, C. & Shpira-Berman, O. (1998). Egalitarianism and marital happiness: Israeli wives and husbands on a collision course? *American Journal of Family Therapy* 25, pp. 319–330
- Stier, H. & Lewin-Epstein, N. (2000). Women's part-time employment and gender inequality in the family. *Journal of Family Issues* 21 (3), pp. 390–410

